

УДК 347.622.1

Анікіна Галина Володимирівна –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права
імені Леоніда Юзькова

Halyna V. Anikina –

candidate of legal sciences, associate professor,
associate professor of the department of civil law and procedure,
Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law
(8 Heroiv Maidanu Street, Khmelnytskyi, 29000, Ukraine)

Гаврік Роман Олександрович –

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративної діяльності
Національної академії Державної прикордонної служби України
імені Б. Хмельницького

Roman O. Havrik –

candidate of legal sciences, associate professor,
associate professor of the department of administrative activities,
National Academy of the State Border Guard Service
of Ukraine named after B. Khmelnytsky
(46 Shevchenka Street, Khmelnytskyi, 29000, Ukraine)

Досягнення шлюбного віку як умова вступу в шлюб в законодавстві зарубіжних країн

В статті досліджено досягнення шлюбного віку як умову вступу в шлюб в законодавстві зарубіжних країн. Закцентовано увагу, що шлюби, укладені з порушенням вимог, що встановлені законом, є нікчемними, або заперечними. Проаналізовано сімейне законодавство зарубіжних країн, з'ясовано що в більшості цивілізованих держав шлюбний вік збігається з віком набуття фізичною особою повної цивільної дієздатності. Зроблено висновок про необхідність ліквідації проблеми дитячих шлюбів в сучасному суспільстві.

Ключові слова: шлюб, сім'я, сімейне право, сімейне законодавство зарубіжних країн, умови вступу в шлюб, право на шлюб, шлюбний вік, цивільна дієздатність, дитячі шлюби.

В статье исследованы достижения брачного возраста как условие вступления в брак в законодательстве зарубежных стран. Акцентировано внимание, что браки, заключенные с нарушением требований, установленных законом, являются ничтожными, или отрицательными. Проанализированы семейное законодательство зарубежных стран, выяснено что в большинстве цивилизованных государств брачный возраст совпадает с возрастом вступления физическим лицом полной дееспособности. Сделан вывод о необходимости ликвидации проблемы детских браков в современном обществе.

Ключевые слова: брак, семья, семейное право, семейное законодательство зарубежных стран, условия вступления в брак, право на брак, брачный возраст, гражданская дееспособность, детские браки.

***H.V. Anikina, R.O. Havrik Reaching the Age of Marriage as a Condition of Marriage
in the Legislation of Foreign Countries***

The article examines the achievement of marriage age as a condition for marriage in the legislation of foreign countries.

It was found that the material conditions of marriage are the requirements, compliance with which is a prerequisite for its validity. It has been found that in the theory of family law, a distinction is made between positive conditions - conditions of correctness, validity of marriage and negative conditions - conditions without which the marriage is subject to dissolution or is declared invalid.

It is emphasized that marriages entered into in violation of the requirements established by law are null and void. The family legislation of foreign countries has been analyzed, and it has been found that in most civilized countries the marriage age coincides with the age of an individual to acquire full civil capacity. The legislation of the vast majority of countries provides for the possibility of lowering the marriage age, or granting the right to marry before reaching the age of marriage by the relevant competent authority. A minimum age may be set at which a person may be entitled to marry.

The problem of child marriages, which exists in the Muslim and Hindu environment, as well as among the representatives of the Roma minority in Ukraine, is noted. The reasons for the practice of child marriages have been clarified: low level of education, preservation of the traditional way of life and orientation to the norms of religious rather than secular law in resolving family issues.

It is noted that young people should be aware of their rights and have the necessary information in the field of education and reproductive health. It is advisable to encourage investment, especially in education, which will enable (especially girls) to develop their own abilities and knowledge.

The conclusion is made about the need to eliminate the problem of child marriages in modern society. Today, this issue needs increased attention, preventive and measures of international organizations that would be carried out by civilized countries and international organizations. In order to protect the rights of children and ensure gender equality, legislation should be amended and the age of marriage should be raised in countries below 18 years of age.

Keywords: *marriage, family, family law, family law of foreign countries, conditions of marriage, right to marry, marriage age, civil capacity, child marriages.*

Постановка проблеми. Право на шлюб є невід’ємним правом кожної людини, гарантованим законодавством практично всіх держав світу.

Вимоги, які є обов’язковими для укладення шлюбу, стосуються норм моралі, медичних норм, питань пов’язаних з зачаттям, народженням та виховання дітей, тощо. Недотримання цих вимог тягне за собою невизнання шлюбу та шлюбного статусу осіб які його уклали. Залежно від релігії культури, традицій держави законодавства країн світу закріплюють різні матеріальні умови, яких мають дотримуватись особи задля законності їхнього шлюбу.

Міграційні процеси у світі значно збільшили кількість інтернаціональних шлюбів. Розбіжності правового регулювання умов дійсності шлюбу є причиною численних колізій вітчизняних та зарубіжних правових норм при укладенні шлюбу між громадянами різних країн, тому становить інтерес як для міжнародного приватного права так і для сімейного права України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження різних аспектів реалізації

права на шлюб здійснювали такі українські та іноземні фахівці, як М. В. Антокольська, А. С. Довгерт, В. А. Ватрас, Г. С. Волосатий, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, В. М. Коссак, В. Я. Калакура, Н.С.Кузнецова, І.В.Мироненко, О. О.Мережко, З.В.Ромовська А.П. Пономарьов, І.Е.Ревуцька, О.І. Сафончик, Л. І. Слюсар, Ю. С. Червоний та інші.

Невирішені раніше проблеми. Більшість наведених розвідок стосуються формальних умов укладення шлюбу з іноземним елементом. Дослідження матеріальних умов вступу в шлюб, однію з яких є досягнення шлюбного віку залишаються малодослідженим в науці сімейного та міжнародного приватного права.

Метою статті є з’ясування особливостей регламентації віку з якого особи мають право укладати шлюб в законодавстві зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Законодавство більшості країн містить норми, що визначають умови укладання шлюбу, дотримання яких є обов’язковою умовою його дійсності [1, с. 5]. Шлюби, укладені з порушенням вимог,

що встановлені законом, є нікчемними, або заперечними.

На думку З. В. Ромовської, матеріальні умови вступу в шлюб – це загальні засади реалізації права на шлюб, додержання яких є необхідним для його правозгідності [2, с. 23.].

І. В. Мироненко під матеріальними вимогами вступу в шлюб розуміє вимоги, дотримання яких обумовлює дійсність шлюбу, а також існуючі обмеження щодо можливості укладення шлюбу в правових системах [3, с. 173].

У шлюбному церковному праві недотримання матеріальних умов вступу в шлюб унеможливує проведення церемонії вінчання [4, с. 54].

В теорії сімейного права розрізняють позитивні умови укладення шлюбу та негативні умови – перешкоди укладення шлюбу. Позитивні умови – це умови правильності, дійсності шлюбу. Негативні умови – умови без додержання яких шлюб підлягає розірванню, або визнається недійсним [5, с. 232].

Окремі вчені пропонують наступну класифікацію перешкод для одруження: 1) абсолютні перешкоди, які категорично виключають для особи можливість укладення шлюбу з будь-ким, та умовні перешкоди, які унеможливають шлюб лише з певним колом осіб; 2) перешкоди, які тягнуть за собою недійсність шлюбу з моменту його укладення, та перешкоди, виявлення яких не тягне за собою розірвання шлюбу, а лише певні санкції як для самого подружжя, так і для священика, який вінчав це подружжя [6, с. 343].

Безумовною перешкодою для укладення законного шлюбу завжди визнавалося недосягнення нареченими встановленого законом віку. Шлюбний союз передбачає для тих, хто вступає в шлюб, здатність до подружнього життя, яка насамперед визначається віком. Цей вік визначається з врахуванням статевої зрілості, завершення фізичного росту організму, станів психічного, розумового, соціального і морального розвитку людини, які забезпечують здатність виконувати соціальну роль дружини, матері, чоловіка, батька.

Як правило шлюбний вік для чоловіків і жінок є різним. Встановлення різного шлюбного віку для жінки та чоловіка не вважається відступом від принципу рівності статей, а є результа-

том нетотожності фізіологічних процесів жіночого й чоловічого організмів.

Що стосується нашої держави, У Київській Русі шлюбний вік встановлювався за Прохироном: для чоловіків - 14 років, а для жінок – 12. Вчені зазначають, що не всі князі дотримувались встановлених норм і одружували своїх синів у 11 років, а дочок у 8 років [7, с. 8]. За часів дії Литовських статутів шлюбний вік для нареченої становив 15 років, а для нареченого – 18. У наш час в Україні визначено шлюбний вік для чоловіків і для жінок у 18 років. За заявою особи, яка досягла шістнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (ч. 2, ст. 23 Сімейного кодексу України) [8]. Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

Відповідно до ст. 18 кодексу Республіки Білорусь про шлюб і сім'ю Шлюбним віком в Білорусі вважається 18 років. В окремих випадках таких як: вагітність, народження дитини, а також в разі отримання неповнолітніми повної цивільної дієздатності до досягнення повноліття орган реєстрації актів цивільного стану, може знизити шлюбний вік, особам, які вступають у шлюб, але не більше, ніж на три роки. Зниження шлюбного віку проводиться за заявою осіб, які вступають у шлюб. Згода батьків, піклувальників неповнолітніх на укладення шлюбу не вимагається. Однак шлюбний вік може бути знижений не більше ніж на 3 роки [9].

У Німеччині шлюбний вік для чоловіків, так і для жінок становить 18 років, з цього віку особи вважаються повнолітніми. Для укладення шлюбу неповнолітніми особами, вимагається згода їх законних представників. Також у цій країні одна з осіб які укладають шлюб має право звернутися із заявою до сімейного суду, який може знизити шлюбний вік, за умови досягнення заявником 16-річного віку. Якщо сімейний суд задовільнить прохання про зниження шлюбного віку на підставі такої заяви, згода законного представника непотрібна. Законодавство ФРН передбачає можливість оскарження неповнолітніми до суду відмову батьків чи представників дати свою згоду на шлюб [1, с. 3].

У Великобританії особи мають право вступати у шлюб з 16 років. У Франції шлюбний вік становить 18 років для чоловіків і 15 років

для жінок. В Австралії 16 років для жінок і 18 років для чоловіків [10, с. 529]. У різних провінціях Канади шлюбний вік коливається від 16 до 19 років. Згідно з індуським Законом про шлюб 1955 р., шлюбний вік для чоловіків становить 21 рік та 18 для жінок.

Шлюбний вік в США варіюється в залежності від штату від 16 до 21 року. При наявності особливих обставин, в деяких штатах можна одружуватися до досягнення 16 років [11, с. 13].

В більшості мусульманських країн вік, коли молоді люди можуть самостійно вступати в шлюб і виходити заміж становить 15–18 років. Для одруження за шариатом необхідно укласти договір, відповідно до якого жінка перестає бути забороненою і стає дружиною того чоловіка, з яким одружується [12, с. 88].

Шлюбний вік в ОАЕ для чоловіків та жінок є однаковим та становить 18 років. В цій країні заборонено вступати в одностатеві шлюби. Згідно зі ст. 21 Закону ОАЕ «Про особистий статус», якщо пара має «нерівний вік» (вік чоловіка вдвічі перевищує вік жінки, або більше, тощо) шлюб може укладатися лише після отримання дозволу судді. Заборонено до шлюбу парі спільно проживати. Такі відносини можуть навіть каратись тюремним ув'язненням [13, с. 77].

У Еквадорі та Колумбії шлюбний вік становить 12 років для жінок і 14 років для чоловіків, у Перу – 14 та 16 років відповідно [1, с. 4]. В Ірані установлений законом вік для вступу в шлюб – 13 років для дівчат і 15 – для хлопчиків. Але з дозволу суду дівчатка можуть виходити заміж з 9 років [10, с. 234].

Як правило, законодавство кожної країни передбачає можливість зниження шлюбного віку, або надання права на укладання шлюбу до досягнення шлюбного віку відповідним компетентним органом. Може встановлюватися мінімальний вік, коли особа може отримати право на укладання шлюбу [14, с. 72].

Традиція ранніх, в тому числі дитячих, шлюбів існувала в Індії протягом століть не лише в мусульманському середовищі, але й в як в індуському. У XIX – початку XX ст. освічені кола індійського суспільства стали виступати за законодавче підвищення шлюбного віку. У незалежній Індії офіційна вікова планка була піднята до 18 років для дівчат і 21 для юнаків, однак досі в багатьох сім'ях, особливо в сільській місцевості, дитячі шлюби сприймаються як но-

рма. Така практика багато в чому визначається, низьким рівнем освіти, збереженням традиційного укладу життя і орієнтацією на норми мусульманського, а не світського права при вирішенні сімейних питань. Незважаючи на прийняття ряду загальноіндійських законів щодо встановлення шлюбного віку, мусульмани Індії як і раніше відстоюють право батьків видавати дочок заміж після досягнення ними статевої зрілості.

Все більше уваги привертає проблема заміжжя маленьких єменських дівчат. У зв'язку з тим, що за наречену дається в Ємені чималий викуп, деякі сім'ї готові розлучитися з дочками. Один з випадків мав місце в місті Таїз. Дівчинка, яку звать Хіба, повинна була вийти заміж. Мати дівчинки померла і Хіба залишилася з батьком, який невдовзі одружився знову. Про підготовку весілля дізнався один з чиновників місцевого відділення міністерства з прав людини. Представник міністерства зв'язався з поліцейською дільницею району, де живе Хіба. Поліція вирішила втрутитися, і врешті-решт правоохоронцям вдалося умовити батька Хіби не видавати дочку заміж [15].

Згідно із даними Національної організації з цивільної реєстрації, у Ісламській республіці Іран щороку реєструються десятки тисяч шлюбів неповнолітніх. Реальна статистика може бути значно вищою, адже, чимало сімей шлюбів неповнолітніх не реєструють взагалі [16]. **Мостафа Егліма** – тегеранський соціолог, вважає, що великій кількості дитячих шлюбів в Ірані сприяють архаїчні традиції країни та відсутність соціального прогресу. На думку науковця, люди, які живуть в маленьких містечках, дуже бідні. Їх не турбує те, що їхнім дочкам 8 або 9 років і їх одружують, на молодих чоловіках, яким також всього 18, 16 чи 15 років [16]. У таких країнах як Афганістан, Індія та Сомалі дівчаток у 10 років змушують виходити заміж за набагато старших чоловіків. Такі ранні шлюби часто руйнують дівчат, позбавляються права на саморозвиток і освіту, позбавляють права бути дитиною [17].

У Пакистані поліція визволила 13-річну дівчинку-християнку після заміжжя з мусульманином. Дівчинку викрали, змусили прийняти іслам і вийти заміж за мусульманина. Дівчинку врятували після того, як її батьки заявили, що її викрав 44-річний Алі Азхар. Справа набула суспільного резонансу, протестувальни-

ки вийшли на вулиці столиці Пакистану Карачі. 2 листопада 2020 року Високий суд Синда прийняв рішення про визволення дівчинки. Викрадач був заарештований і постав перед судом 3 листопада того ж року [18].

Вразливою соціальною категорією громадян до ранніх шлюбів в Україні вважається ромська меншина. Дитячі шлюби серед дівчат і хлопців ромської національності спричинені патріархальними традиціями та бідністю. Далеко не усі ромські шлюби реєструються. Серед цієї категорії населення найбільший рівень не завершення школи, що безпосередньо пов'язано із дитячими шлюбами.

Дитячі шлюби порушують права дівчаток, крадуть їхнє дитинство, руйнують освіту, ставлять під загрозу здоров'я і обмежують інші можливості [19].

В Конвенції про згоду на взяття шлюбу, шлюбний вік та реєстрацію шлюбу від 10 грудня 1962 р., рекомендується встановлення шлюбного віку для обох сторін не менше 15 років (Принцип II рекомендації) [38].

Міжнародні договори в галузі прав людини та міжнародні органи наголошують на необхідності вжиття заходів для боротьби проти дитячих шлюбів. За останні роки заходи щодо викорінення дитячих, ранніх і примусових шлюбів посилилися на національному, регіональному та міжнародному рівнях.

Незважаючи на її заборону в міжнародному праві і в багатьох національних законах, практика укладення дитячих шлюбів як і раніше є широко поширеною. Залишається високою кількість підліткових вагітностей [20].

У своїй резолюції Рада з прав людини попросила Верховного комісара ООН з прав людини організувати робочу нараду експертів з метою розгляду та обговорення ефективності існуючих стратегій та ініціатив для вирішення проблеми ранніх, дитячих, і примусових шлюбів та підготувати звіт про підсумки обговорення в ході робочої наради. У своїй резолюції Рада з прав людини ще з липня 2017 р. із відзначала, що поширеність ранніх дитячих, і примусових шлюбів різко зростають в гуманітарних ситуаціях. Це відбувається в силу різних факторів, та-

ких як: гендерна нерівність, підвищений ризик сексуального та гендерного насильства, руйнування верховенства права та державної влади, використання примусових шлюбів в якості тактики в конфліктах, відсутність соціальних послуг у сфері планування сім'ї, збільшення масштабів бідності, тощо.

Припинення укладення дитячих шлюбів вимагає підвищеної уваги, вжиття належних профілактичних заходів з боку міжнародної спільноти.

В ООН закликають вносити зміни в сімейне законодавство країн світу. Молодь повинна знати про свої права, володіти необхідною інформацією в сфері освіти та репродуктивного здоров'я. У багатьох країнах світу не знають про свої права і не звертаються за допомогою.

Фонд народонаселення ООН вважає, що також доцільно сприяти інвестиціям, особливо у сфері освіти, які нададуть можливість дівчаткам розвинути власні можливості і знання. Освіта дівчаток, особливо завершена початкова і середня, є найважливішими факторами, пов'язаними із віком вступу в шлюб. Дівчата особливо потребують соціальної підтримки та доступу до програм, які забезпечують життєві навички, грамотність, засоби до існування, інформацію про послуги сексуального та репродуктивного здоров'я, зокрема, про планування сім'ї та охорону материнського здоров'я [19].

Висновки. Проблема дитячих шлюбів є гострою проблемою для сучасного суспільства. Незважаючи на її заборону в міжнародному праві і в багатьох національних законах, дана практика як і раніше широко поширена. Ліквідація дитячих шлюбів вимагає підвищеної уваги, профілактичних заходів які б проводились цивілізованими країнами і міжнародними організаціями. Для того щоб захистити права дітей і забезпечити гендерну рівність слід вносити зміни в законодавство і підвищувати шлюбний вік в країнах, де він нижчий 18 років.

Список використаних джерел:

1. Розгон О. Укладання шлюбу громадянина України з іноземцем за кордоном. *Юридичний радник*. 2011. № 6 (60). С. 1–8.
2. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник: академічний курс. К.: Правова Єдність, 2009. 497.
3. Мироненко І. В. Міжнародне приватне право: навчальний посібник. К.: Алерта, 2012. 272 с.
4. Основи соціальної концепції Української Православної Церкви. К.: Інформ.-вид. центр УПЦ, 2002. 80 с.
5. Павлов А. С. Курс церковного права. СПб.: Издательство «Лань», 2002. 379 с.
6. Цыпин В. А. Церковное право: учебное пособие. 2-е изд. М.: Изд-во МФТИ, 1996. 426 с.
7. Соловьев С. М. История России с древнейших времен. Т. III. М., 1854. 704 с.
8. Сімейний кодекс України від 10. 01. 2002. 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21-22. Ст. 135.
9. Кодекс Республики Беларусь о браке и семье от 9 июля 1999 г. № 278-З. URL: http://www.pravo.by/world_oflaw/text?RN.
10. Міжнародне приватне право: підручник / за ред. А. С. Довгерта і В. І. Кисіля. Київ: Алерта, 2014. 655 с.
11. Бернхем В. Право США. Вступ до права та правової системи Сполучених Штатів Америки. Розділ XIII «Сімейне право». 2012. № 1-2. С. 12–53.
12. Бурлай О. Є. Правовідносини подружжя в міжнародному приватному праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2007. 182 с.
13. Алешина А. В. Международное частное право. Москва: Феникс, 2016. 320 с.
14. Нечаева А. М. Брак, семья, закон. М.: Наука, 1984. 145 с.
15. Child and parents in the 21st century. Report of the Government Committee on the Reassessment of Parenthood 27 June 2016. Government of the Netherland: website. URL: <https://www.government.nl/documents/reports/2016/12/07/child-and-parent-in-the-21ste-century>.
16. Десятирічна наречена: в Ірані зростає кількість насильних одружень дітей. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28139955.html>.
17. У світі кожні 7 секунд виходить заміж дівчина віком до 15 років. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161011_girls_early_marriage_statistics_world_sd.
18. У Пакистані мусульманин одружився з 13-річною дівчинкою. Його заарештували. URL: <https://suspilne.media/76687-u-pakistani-musulmanin-odruzivsa-na-13-ricnij-divcinci-jogo-zaarestovali/>.
19. Марценюк Т. Проблема ранніх шлюбів у світі та в Україні. URL: <https://rovaha.org.ua/problema-rannih-shlyubiv-u-sviti-ta-v-ukrajini/>.
20. Гордєєв О. Звідки стріляє Купідон. Про українські міжконфесійні шлюби. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme.

References:

1. Rozghon O. Ukladannia shliubu hromadianyna Ukrainy z inozemtsem za kordonom. *Yurydychnyi radnyk*. 2011. № 6 (60). S. 1–8.
2. Romovska Z. V. Ukrainske simeine pravo: pidruchnyk: akademichnyi kurs. K.: Pravova Yednist, 2009. 497.
3. Myronenko I. V. Mizhnarodne pryvatne pravo: navchalnyi posibnyk. K.: Alerta, 2012. 272 s.
4. Osnovy sotsialnoi kontseptsii Ukrainskoi Pravoslavnoi Tserkvy. K.: Inform.-vyd. tsentr UPTs, 2002. 80 s.
5. Pavlov A. S. Kurs tserkovnoho prava. SPb.: Yzdatelstvo “Lan”, 2002. 379 s.
6. Tsyryn V. A. Tserkovnoe pravo: uchebnoe posobyе. 2-e yzd. M.: Yzd-vo MFTY, 1996. 426 s.

7. Solovev S. M. *Ystoryia Rossyy s drevneishykh vremen*. T. III. M., 1854. 704 c.
8. Simeinyi kodeks Ukrainy vid 10. 01. 2002. 2947-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 21-22. St. 135.
9. Kodeks Respublyky Belarus o brake y seme ot 9 yiulia 1999 h. № 278-Z. URL: http://www.pravo.by/world_oflaw/text?RN.
10. *Mizhnarodne pryvatne pravo: pidruchnyk / za red. A. S. Dovherta i V. I. Kysilia*. Kyiv: Alerta, 2014. 655 s.
11. Bernkhem V. *Pravo SShA. Vstup do prava ta pravovoi systemy Spoluchenykh Shtativ Ameryky*. Rozdil XIII “Simeine pravo”. 2012. № 1-2. S. 12–53.
12. Burlai O. Ye. *Pravovidnosyny podruzzhzia v mizhnarodnomu pryvatnomu pravi: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. K., 2007*. 182 s.
13. Aleshyna A. V. *Mezhdunarodnoe chastnoe pravo*. Moskva: Fenyks, 2016. 320 c.
14. Nechaeva A. M. *Brak, semia, zakon*. M.: Nauka, 1984. 145 s.
15. *Child and parents in the 21st century. Report of the Government Committee on the Reassessment of Parenthood 27 June 2016*. Government of the Netherland: website. URL: <https://www.government.nl/documents/reports/2016/12/07/child-and-parent-in-the-21ste-century>.
16. *Desiatyrichna narechena: v Irani zrostaie kilkist nasylnykh odruzhen ditei*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/28139955.html>.
17. *U sviti kozhni 7 sekund vykhodyt zamizh divchyna vikom do 15 rokiv*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/10/161011_girls_early_marriage_statistics_world_sd.
18. *U Pakystani musulmanyn odruzhyvsia z 13-richnoiu divchynkoiu. Yoho zaarestuvaly*. URL: <https://suspilne.media/76687-u-pakistani-musulmanin-odruzivsa-na-13-ricnij-divcinci-jogo-zaarestuvali/>.
19. *Martseniuk T. Problema rannikh shlyubiv u sviti ta v Ukraini*. URL: <https://povaha.org.ua/problema-rannih-shlyubiv-u-sviti-ta-v-ukrajini/>.
20. *Hordieiev O. Zvidky striliaie Kupidon. Pro ukraïnski mizhkonfesiini shlyuby*. URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/open_theme.